O‘ZBEK XALQ QO‘SHIQLARI VA MAROSIM AYTIMLARINING O‘QUVCHILAR MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYASIDAGI O‘RNI

Sh.B.Xudoynazarova
Guliston davlat pedagogika instituti,
“Musiqa ta’limi” ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi,
N.N.Raximov
Guliston davlat pedagogika instituti
“San’atshunoslik” kafedrasi dotsenti.

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek xalq qo‘shiqlari va marosim aytimlarining o‘quvchilar ma’naviy-axloqiy tarbiyasidagi imkoniyatlari yoritilgan. Mehnat, mavsumiy va oilaviy marosim qo‘shiqlarini musiqa madaniyati darslarida o‘rgatishning mazmuni, metodik yo‘llari hamda pedagogik shartlari asoslab berilgan, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: xalq qo‘shiqlari, marosim aytimlari, ma’naviy-axloqiy tarbiya, alla, yor-yor, mehnat qo‘shiqlari, mavsumiy qo‘shiqlar, musiqa madaniyati, milliy qadriyat.

Kirish: Xalq qo‘shig‘I - xalqning ruhiy olami, turmush tarzi, orzu-intilishlari va axloqiy qarashlarini o‘zida mujassam etgan bebaho ma’naviy boylikdir. Har bir o‘zbek farzandining hayoti onaning mayin allasi bilan boshlanadi, bolalik bahor kelishini xabar qiluvchi “Boychechak” qo‘shig‘i bilan bezanadi, yoshlik esa to‘y-tomoshalarda yangraydigan “Yor-yor” ohanglari bilan kechadi. Demak, xalq

qo‘shiqlari inson umrining har bir bosqichiga hamroh bo‘lib, uning dunyoqarashi va xulq-atvorini shakllantirishda beqiyos ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi globallashuv sharoitida o‘quvchilarning musiqiy didi ko‘p jihatdan internet, ommaviy madaniyat va estrada mahsulotlari ta’sirida shakllanmoqda. Bu holat yosh avlodning milliy ildizlardan uzoqlashib qolish xavfini yuzaga keltiradi. Shu boisdan xalq musiqa ijodi namunalarini ta’lim-tarbiya jarayoniga chuqur va maqsadli olib kirish dolzarb pedagogik vazifaga aylanmoqda. [Nurmatov H., 3.] H.Nurmatov va N.Yo‘ldosheva haqli ravishda ta’kidlaganidek, yoshlarni yangicha ruhda tarbiyalash, ajdodlarimiz yaratgan qadriyatlar mohiyatini keng targ‘ib qilishda an’ana va marosimlar mohiyatini anglash va tushuntirish eng ta’sirchan vositalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – o‘zbek xalq qo‘shiqlari va marosim aytimlarining tarbiyaviy imkoniyatlarini ochib berish hamda ularni musiqa madaniyati darslarida o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga yo‘naltirib o‘rgatishning metodik yo‘llarini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda aksiologik (qadriyatli), madaniyatshunoslik va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarga tayanildi. Xalq qo‘shiqlari va marosim aytimlarini janr-mavzu jihatidan tahlil qilish, umumiy o‘rta ta’lim maktablari musiqa madaniyati dasturlari va darsliklari mazmunini o‘rganish, pedagogik kuzatish, o‘quvchilar va o‘qituvchilar bilan suhbat hamda ilg‘or pedagogik tajribalarni umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Folklorshunoslik va musiqa pedagogikasi sohasidagi ilmiy qarashlar tadqiqotning nazariy asosini tashkil etdi.

Natijalar va muhokama: O‘zbek xalq musiqa ijodida marosim bilan bog‘liq qo‘shiqlar alohida qatlamni tashkil etadi. Ularni maktab ta’limi nuqtayi nazaridan quyidagi guruhlarga ajratish maqsadga muvofiq: mehnat qo‘shiqlari (chorvadorlik, dehqonchilik, hunarmandchilik qo‘shiqlari); mavsumiy marosim qo‘shiqlari (“Boychechak”, “Sust xotin”, “Choy momo”, “Sumalak”, “Navro‘z keldi”); oilaviy marosim aytimlari (alla, “Yor-yor”, “Kelin salom”, “To‘ylar muborak); bolalar o‘yin qo‘shiqlari. Har bir guruh o‘ziga xos tarbiyaviy yukka ega bo‘lib, birgalikda yaxlit ma’naviy-axloqiy tizimni hosil qiladi.

Xalq musiqasining eng muhim xususiyati uning sinkretik tabiatidir. Unda so‘z, kuy va o‘yin (raqs) bir butunlikda mujassamlashgan bo‘lib, bu uch unsur mehnat jarayoni, urf-odat va marosimlarda muntazam ravishda bir-biri bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi; olimlar bu birlikni «aytim» atamasi bilan ifodalaganlar. [Nurmatov H., 6]. Bizningcha, aynan shu xususiyat xalq qo‘shiqlarining kuchli pedagogik imkoniyatini belgilaydi: so‘z axloqiy mazmunni, kuy hissiy kechinmani, harakat esa

bolaning faol ishtirokini ta’minlaydi. Natijada tarbiyaviy g‘oya o‘quvchi ongiga quruq nasihat orqali emas, balki jonli badiiy tajriba orqali singadi.

Endi ayrim janrlarning tarbiyaviy imkoniyatlariga to‘xtalamiz. Alla - ona mehrining musiqiy ifodasidir. Unda farzandga bildirilgan ezgu tilaklar, uning kelajagiga bog‘langan umidlar aks etadi. Allani o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda onaga hurmat, oila qadriga yetish, mehr-oqibat tuyg‘ulari tarbiyalanadi. “Yor-yor” qo‘shig‘ida kelinning ota uyi bilan xayrlashuvi, yangi oilaga kirib borishi kuylanadi; bu qo‘shiq orqali o‘quvchilar ota-onaga sadoqat, oila muqaddasligi, kattalarga hurmat kabi qadriyatlarni anglaydilar. “Kelin salom” aytimi esa xalqimizga xos odob-axloq, salom-alik madaniyatining go‘zal namunasidir.

Mehnat qo‘shiqlari xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy shakllaridan bo‘lib, yer haydash, tegirmon yanchish, ip yigirish kabi mehnat jarayonlarida tug‘ilgan. Ular orqali o‘quvchilarda mehnatsevarlik, halol mehnatga hurmat, jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmasi shakllanadi. Masalan, “Shox moylar” qo‘shig‘i dehqonchilik mavsumining boshlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, unda yaxshi niyat, baraka va serobchilik orzusi ifodalanadi. Mavsumiy marosim qo‘shiqlari esa tabiatga muhabbat, uni asrab-avaylash, ne’matlarga shukrona kabi tuyg‘ularni tarbiyalaydi. Bolalarning uyma-uy yurib “Boychechak” kuylashi va bahor xabarini yetkazishi ularda saxovat, xushxabar ulashish, jamoaga daxldorlik tuyg‘usini kamol toptiradi. “Sust xotin” qo‘shig‘ida esa insonning tabiat bilan uyg‘unlikda yashash istagi ifodalangan.

Maktab musiqa ta’limi mazmuni ham ushbu imkoniyatlardan foydalanishni nazarda tutadi. Xususan, 4-sinfda “O‘zbek xalq musiqa ijodi” yil mavzusi sifatida o‘rganilib, chorak mavzulari “Xalq aytimlari va cholg‘ulari”, “Bayram va marosim qo‘shiqlari”, “Mavsum qo‘shiqlari”, “Bahor fasli qo‘shiqlari” tarzida belgilangan. [Sharipova G., 6]. Musiqa o‘qitishning asosiy vazifalaridan biri sifatida o‘quvchilarda milliy musiqa merosimizga va u orqali ona Vatanga muhabbat hissini tarbiyalash ko‘rsatib o‘tilgan. [Sharipova G., 36]. Xalq qo‘shiqlarining kuy tuzilishi asosan kvarta, kvinta, seksta kabi tor ovoz doirasida bo‘lgani bois ular bolalar ovozi imkoniyatlariga to‘la mos keladi. Bu esa ularni kichik yoshdagi o‘quvchilar bilan o‘rganish uchun qulay material qiladi.

Shu bilan birga, amaliyotda ayrim muammolar ham kuzatiladi. Birinchidan, qo‘shiq ko‘pincha o‘zi tug‘ilgan marosim muhitidan ajratib o‘rgatiladi: o‘quvchi kuyni yodlaydi-yu, uning qaysi urf-odat bilan bog‘liqligi, qanday vaziyatda va nima maqsadda aytilganini bilmaydi. Ikkinchidan, qo‘shiq matnidagi eskirgan so‘z va iboralar izohlanmaydi, natijada uning axloqiy mazmuni o‘quvchiga yetib bormaydi. Uchinchidan, xalq ijrochilarining asl (autentik) ijrosidagi audio va video namunalar

yetarli emas. To‘rtinchidan, hududiy folklor xususiyatlari, ya’ni har bir vohaning o‘ziga xos qo‘shiq an’analari darslarda kam aks ettiriladi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi metodik yo‘llarni taklif etamiz.

1. Kontekstli o‘rgatish. Qo‘shiq o‘zi bog‘liq bo‘lgan marosim bilan birga o‘rganiladi: o‘qituvchi marosim haqida hikoya qiladi, rasm va video materiallar namoyish etiladi, imkon qadar marosimning qisqa sahna ko‘rinishi tayyorlanadi. Shunda qo‘shiq o‘quvchi tasavvurida jonli hayot manzarasi bilan bog‘lanadi.

2. Matn ustida ishlash. Qo‘shiq matnidagi eskirgan so‘zlarning kichik lug‘ati tuziladi, so‘ngra “Bu qo‘shiqda qanday ezgu tilaklar bildirilgan?”, “Qo‘shiq qahramoni qanday fazilatlarga ega?” kabi savollar asosida axloqiy suhbat o‘tkaziladi.

3. Ijro va harakat birligi. Xalq musiqasining sinkretik tabiatidan kelib chiqib, qo‘shiq kuylash qarsak, doira usuli va oddiy raqs harakatlari bilan uyg‘unlashtiriladi. Bu o‘quvchilarning ritm tuyg‘usini rivojlantirish bilan birga darsni hissiy jihatdan boyitadi.

4. Oila va mahalla bilan hamkorlik. O‘quvchilarga buvi va onalaridan alla yoki to‘y qo‘shiqlarini yozib olish topshiriladi. Bu ish avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy rishtani mustahkamlaydi, shu bilan birga hududiy folklor namunalarini to‘plashga ham xizmat qiladi.

5. Sinfdan tashqari ishlar va fanlararo aloqa. “Navro‘z”, “Boychechak”, “Hosil bayrami” kabi tadbirlar, folklor to‘garaklari tashkil etiladi; qo‘shiqlar ona tili va adabiyot, tarix, tasviriy san’at fanlari bilan bog‘lab o‘rganiladi.

Ushbu yo‘llarning samarali bo‘lishi bir qator pedagogik shartlarga bog‘liq: o‘qituvchining folklorshunoslik bilimlari va ijrochilik mahorati; repertuarning o‘quvchilar yoshi va ovoz imkoniyatlariga mosligi; namunalarning asl ko‘rinishini saqlash; darsda ijobiy hissiy muhitni yaratish. Ayniqsa, o‘qituvchining o‘zi xalq qo‘shig‘ini samimiy va ta’sirli kuylay olishi muhim, chunki bolalar avvalo ustozning jonli ijrosiga taqlid qiladi.

Xulosa: O‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek xalq qo‘shiqlari va marosim aytimlari o‘quvchilarda mehr-oqibat, oilaga sadoqat, mehnatsevarlik, tabiatga muhabbat va Vatanparvarlik kabi fazilatlarni tarbiyalashning ta’sirchan vositasidir. Ularning tarbiyaviy imkoniyati qo‘shiq o‘zi tug‘ilgan marosim muhiti bilan birga, so‘z, kuy va harakat birligida o‘rgatilgandagina to‘liq namoyon bo‘ladi.

Shu munosabat bilan quyidagilarni tavsiya etamiz: har bir hudud uchun maktablarga mo‘ljallangan mahalliy xalq qo‘shiqlari to‘plami va audio-xrestomatiyasini yaratish; musiqa o‘qituvchilari malaka oshirish kurslariga folklor

namunalarini o‘rgatish metodikasi bo‘yicha mashg‘ulotlar kiritish; “Oilamiz qo‘shiqlari” kabi o‘quvchilar loyihalarini keng joriy etish. Bu ishlar yosh avlodning milliy qadriyatlarimizdan bahramand bo‘lib, ma’naviy yetuk insonlar bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ibragimova Sh. “Ko‘p ovozli qo‘shiq malakalarini o‘stirish asoslari”. https://interoncof.com/index.php/USA/issue/view/261
2. Ibragimova N. “Talabalarning ijro mahoratlarini o‘stirishda mustaqil ta’limning ahamiyati”. https://bestpublication.net/index.php/ozfan/issue/view/120
3. Nurmatov H., Yo‘ldosheva N. O‘zbek xalq musiqa ijodi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. – 112 b.
4. Sharipova G. Musiqa va uni o‘qitish metodikasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Turon-iqbol, 2006. – 184 b.
5. Sharipova G., Xodjayeva Z. Musiqa o‘qitish metodikasi: darslik. – Toshkent: NIF MSH, 2020. – 136 b.